

УДК [378.091.212:78]:[159.942.5:177.74]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-2-41>

Лариса МЕРЖЕВА,
orcid.org/0000-0003-3156-8785

*викладач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) larisamer2018@gmail.com*

ЕМПАТІЯ В СТРУКТУРІ ДИРИГЕНТСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

В умовах сьогодення, коли в Україні створюється відповідна сучасна наукова парадигма національної освіти, яка вимагає розробки міжнародних проектів через особливе бачення соціокультурних змін, фаховий розвиток майбутнього вчителя музичного мистецтва – це процес якісних змін, що характеризує перехід від формального теоретичного знання до практичних умінь і навичок, від уявлень про реалії художньо-педагогічної діяльності до творчого професійного мислення, основою якого є зростання рівня художньо-педагогічної культури та вмотивована потреба у професійному самовдосконаленні.

Стаття присвячена проблемі застосування методів формування педагогічної емпатії студентів як засобу оптимізації процесу навчання. Автор зазначає, що діяльність вчителя музичного мистецтва є відповідальною та багатопланою, тому виникає необхідність розвитку його комунікативної здатності, наскрізним елементом якої є емпатія.

У цій роботі визначено, що розвиток емпатії в майбутнього вчителя музичного мистецтва є важливою психологічною та соціальною проблемою у зв'язку з тим, що він є необхідним для ефективної організації знань та творчих стосунків у колективі, які формуються в емоційно-естетичному просторі на основі музично-теоретичної співпраці, поступово трансформуючись у категорію емпатійних взаємин.

Проведений аналіз різноманітних підходів до вирішення цієї проблеми в художньо-пізнавальній діяльності в забезпеченні виховної функції музичного навчання. Науковцями доведено, що здатність до емпатії майбутнього вчителя музичного мистецтва сприяє формуванню його професійної майстерності. Саме емпатія зумовлює здатність фахівця ідентифікувати себе з учнем, стати на його позицію, зрозуміти його проблеми та інтереси, відчувати емоційний вплив музики шляхом співпереживання художніх образів музичних творів.

Авторка наводить ознаки емпатії, які переконливо свідчать про інтегральну якість у розвитку диригентсько-педагогічної майстерності. Зроблено висновок щодо тісного зв'язку емпатії та креативності як здатності до творчого спілкування.

Ключові слова: емпатія, диригентсько-педагогічна майстерність, креативність, педагог-диригент, музично-творчі здібності.

Larysa MERZHEVA,
orcid.org/0000-0003-3156-8785

*Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Music Education and Choreography
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) larisamer2018@gmail.com*

EMPATHY IN THE STRUCTURE OF THE CONDUCTOR-PEDAGOGICAL SKILL OF FUTURE MUSIC TEACHER

Today a corresponding contemporary scientific paradigm of national education is being created in Ukraine which demands the development of international projects with on the basis the help of specific vision of socio-cultural change. It characterises the transition from formal theoretical knowledge to practical skills and habits, from ideas about the realities of artistic pedagogical activity to creative professional thinking. It also characterises the growth of artistic-pedagogical culture and motivated need for professional self-developments, as an effective arrangement of knowledge and creative relationship in a team. Which is formed in socially aesthetic space on the basis of music-theoretical cooperation gradually transforming into the category of empathic relationship.

The article is devoted to the problem of the formation of the students' pedagogical empathy as means of the learning process optimization. The author notes that music teacher's activity is a responsible and multidimensional one. That is why there appears a need to develop its communication ability, empathy being its cross-cutting element.

It is determined in the given article that future teacher's empathy development is an important psychological and social problem in connection with the fact that it is necessary for effective arrangement of knowledge and creative relationship in a team that is formed in socially aesthetic space on the basis of music theoretical cooperation, gradually transforming into the category of empathic relationship.

Analysis of various approaches to the solution of art-cognitive problem, when realizing art-education function is done.

Research workers proved that empathy skills of the future music teacher contribute to the formation of professional skill.

It is empathy that determines the ability of a specialist to identify himself as a student, to take the position of a student, to understand his problems, to feel emotional influence of music through empathy of artistic images of music composition.

The author gives signs of empathy which convincingly testify to the integral development of conducting pedagogical skills.

It was concluded that there is a close relationship between empathy and creativity as a skill to communicate creatively.

Key words: *empathy, conductor-pedagogical, skill, creative, conductor-teacher, music-creative, skills.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови національної держави, відродження духовної культури українського народу постає гостра потреба у вихованні розвиненої особистості, здатної спрямувати свою життєдіяльність у русло гуманістичного розвитку суспільства і саморозвитку на підґрунті засвоєння загальнолюдських цінностей. У цьому процесі значна роль належить навчальним закладам, у діяльності яких ідеї гуманізації, гуманітаризації та життєтворчості стають провідними. Саме вони посилюють вимоги до особистості вчителя, його вмінь розвивати духовний світ.

Важливого значення ця проблема набуває в аспекті підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, адже від освіченості, ерудованості вчителя, який має не тільки досконало знати свій предмет, а й насамперед бути яскравою, творчою людиною, залежить рівень розвитку учнів, сприйняття ними навколишньої діяльності, культура розуму і почуттів. Успішність виконання таких функцій значною мірою залежить від умінь педагогічного спілкування, що є запорукою встановлення позитивних відносин співробітництва в системі «викладач-студент», а відповідно, і «вчитель-учень».

Особливої значущості в процесі професійного становлення майбутніх учителів музичного мистецтва набуває диригентсько-хорова підготовка, що спрямована до творчих здібностей майбутніх фахівців і передбачає розвиток художнього мислення,

Відповідальна і багатопланова діяльність вчителя музичного мистецтва зумовлює необхідність розвитку його комунікативної здатності, наскрізним елементом якої є емпатія. Саме ця особистісна якість учителя виступає умовою успішного здійснення процесу спілкування.

Аналіз досліджень. Аналізуючи дослідження з проблем специфіки музично-художнього спілкування, можна зазначити, що їх автори, виділяючи послідовність окремих ступенів освоєння художньої образності, характеризують їх ознаками, які притаманні емпатії, її емоційному, когнітивному та дієвому компонентам: «переживання, роздуми, інтерпретація, співтворчість, естетична насолода, розкриття змісту форми» (М. Каган); «враження, захоплення, уподобання, осмислення, співставлення, оцінка, осягнення змісту» (А. Єремєєв); «емоційно-естетичний відгук, слухова дифе-

ренціяція, звуковий потік, асоціативно-зорова активність» (О. Костюк); «безпосередньо-відображувальний рівень і переживання метроритму, найвищий рівень інтелектуального усвідомлення художнього змісту» (С. Раппопорт); «перцептивне сприймання музичних звучань, їх слухове розрізнення, аналіз виразно-сміслового значення музичної мови розуміння, естетична оцінка, інтерпретація» (О. Рудницька).

Досліджуючи професійно-значущі якості особистості вчителя, Ю. Кулюткін наголошує, що емпатія – здібність розуміти внутрішній світ іншої людини і навіть проникати в її почуття, відповідати на них і співпереживати разом із нею. Для прояву емпатії як педагогічно значущої якості особистості є недопустимим уникнення контактів, недостатній прояв інтересу до інших людей, байдуже ставлення до переживань та проблем інших особистостей (Сергеев, 2004: 39).

У процесі педагогічної взаємодії творчі елементи проявляються в різноманітних ситуаціях, але важливим є те, що творчість викладача транслюється та переходить у творчість студентів. Адже найважливішою якістю викладача як творчою особистості є високий рівень емпатії, за висловом В. Леві, «мистецтво бути іншим» (Леві, 1991: 34–56).

Питання розвитку емпатії стосовно мистецької освіти розглянуто науковцями Л. Коваль, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Щолокова, проблеми оволодіння активно-творчо-контактним стилем керування хором колективом – А. Козир. Проблема творчого розвитку особистості у процесі диригентсько-хорової підготовки розглянута в працях С. Казачкова, М. Канерштейна, І. Мусіна.

Мета статті – розкрити значення емпатії як професійно значущої особистісної якості майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Поняття «емпатія» з'явилася у вітчизняній науці порівняно нещодавно. Серед численних пояснень цього терміна виразно виокремлюється дві головні тенденції: визначення емпатії як процесу. Проте дослідники погоджуються на думці, що прояв емпатії передбачає вираження співпереживання й співчуття іншій людини. Якщо виходити з діяльнісного характеру

розвитку здібності, відмінність цих позицій не видаватиметься настільки істотною: у будь-якому разі факт наявності цього явища або його відсутності діагностуватиметься тільки шляхом аналізу поведінки людини.

Емпатія в професійній майстерності вчителя музичного мистецтва виявляється подвійно: як якісна характеристика майбутнього вчителя-диригента і як критерій його педагогічної майстерності.

Емпатія по суті полягає в умінні вчителя вірно моделювати мотиваційну структуру особистості і взагалі особистісні особливості тих, хто навчається, їхній емоційний стан, рівень уваги, міру фізичної та розумової втоми тощо, в умінні враховувати всі ці чинники в процесі навчання. Емпатія як процес емоційної співучасті у переживаннях інших людей слугує поряд з іншими якостями способом пізнання людини. Показуючи приклад співчуття іншій людині, вчитель гарантує тим самим успішність педагогічного процесу в царині усталеності й міцності стосунків учня з ним. Прийняття педагогом особистості того, хто навчається, насамперед залежить від того, наскільки у вчителя розвинена міра прийняття себе. Знаючи свої переваги й недоліки, необхідно навчитися позитивно переживати власне «Я». Оптимальною взаємодією педагога та того, хто навчається, є взаємна схильність до спілкування – «прийняття». Крім цього, вчитель має знати і розуміти ставлення до себе кожного учня, тобто між тими, хто спілкується, має бути добре налагодженим зворотний зв'язок (Абрамян, 1996).

У науковій літературі емпатію вважають складним особистісним утворенням, найзагадковішою здібністю людини, що характеризується проникненням у внутрішній світ іншої особистості, цілісно-емоційним співпереживанням її душевному життю (Рудницька, 1994: 313). Цей феномен пов'язаний із такими властивостями, як чутливість, здатність прислухатися, вживатися, що зумовлюють дружню і творчу співпрацю між людьми, поважне ставлення один до одного, щире уважність до іншого «Я». Інакше кажучи, поняття емпатії розкриває здатність особи до емоційного відгуку на переживання іншої людини, мистецтво розуміти і відчувати іншого таким, яким він є, уміння ставити себе на його місце, проникатися його цінностями (Рудницька, 1994: 51–64). Вхідження в особистісний світ іншого своєю чергою викликає необхідність відкритості власного внутрішнього світу, особистісного, довірливого спілкування, тобто відмовлення від готових упереджених оцінок, чутливості до мінливих переживань іншого, максимальної делікатності.

Наведені ознаки емпатії переконливо свідчать про виключне значення цієї інтегральної якості в розвитку диригентсько-педагогічної майстерності. Саме емпатія визначає доброзичливість і чуйність педагога-диригента, його спостережливність і дбайливість, толерантність і емоційну витриманість, тактовність і демократичність поведінки, вміння, за висловом В. Сухомлинського, серцем відчувати найтонші рухи сердець учнів і відповідати на них своїми душевними переживаннями.

Друга ознака емпатії, на підґрунті якої відбувається ідентифікація сприймаючого з художнім образом – інтроєкція – протилежно спрямований процес, в якому мистецьке «Я» вноситься в реальну ситуацію суб'єкта емпатійної взаємодії.

Саме емпатія дає змогу диригенту впливати на колектив шляхом внутрішнього переживання художнього образу музичного твору. Так, диригент допомагає зрозуміти і передати колективу художній світ хорового твору, його авторський задум та ідею, внутрішній зміст, що передається через внутрішні імпульси. Як підкреслює Л. Арчажникова, що головну роль у досягненні відповідних професійних та творчих успіхів у процесі педагогічної діяльності відіграють сама особистість, його загальна культура та ерудиція, артистизм, доброзичливе ставлення до дітей та найголовніше, бажання працювати з учнівським колективом, захоплюючи їх своїм емоційним станом.

Здатність до емпатії, яка є спільною і пов'язуючою ланкою мистецької (музичної) та педагогічної діяльності, набуває особливо важливого значення в професійно-педагогічній діяльності педагога-диригента.

Таким чином, розвиненість емпатійних ознак, що виявляються в диригентсько-педагогічній діяльності, майстерному володінні методами та прийомами, в яких відбувається внутрішня сутність диригента, його ерудованість, освіченість, чуттєва проникливість, емоційність, артистизм, творчість тощо, сприяють оптимізації процесу педагогічного спілкування, досягненню високого ступеня емпатії, тобто емоційних станів, інтелектуальних почуттів, загальної одухотвореності, творчого натхнення усіх учасників хорового колективу.

Звідси випливає висновок щодо тісного зв'язку емпатії та креативності – здатності до творчого спілкування з мистецтвом, до глибоко індивідуального бачення художнього світу. Вона знаходить своє виявлення в особистісній інтерпретації змісту твору, схильності суб'єкта до ідентифікації з художніми образами, до «входження» в систему мислення різних за стилем авторів. С. Ейзенштейн зазначав, що кожен глядач відповідно до своєї

індивідуальності, по-своєму, з власного досвіду і фантазії, з тканини своїх асоціацій творить образ за точно спрямованими зображеннями, підказаними йому автором, який непохитно веде його до пізнання і переживання теми. Це той самий образ, що задумав і створив автор, та цей образ водночас створив і власним творчим актом глядач (Ейзенштейн, 1971: 171).

Музично-творчі здібності як інтегральні якості педагога-диригента мають важливе значення в його професійній діяльності, оскільки вони, викликаючи повноцінне переживання музичних образів, впливають на процес художньої творчості та розвиток особистості загалом. Музичність як інтегральне явище зміцнює волевий тонус митця, допомагає йому опанувати дуже важливу для творчого розвитку особистості форму активного емоційно-художнього пізнання хорового мистецтва.

Значення емпатійності в музично-творчій діяльності керівника хорового колективу надзвичайно вагомим, адже емпатія – це співпереживання, розуміння будь-якого почуття – гніву, печалі, радості, яке переживає інша людина, і відповідний вияв свого розуміння цих почуттів. Без цього співпереживання неможливе якісне художньо-музичне виконання хорових творів.

Ми вважаємо, що в процесі визначення якостей, які зумовлюють творчі можливості особистості, доцільно врахувати, що останні проявляються в діяльності, і розглядати творчу діяльність як творчий процес. П. Кравчук вважає, що фундаментальною основою творчого процесу є методологічний принцип діалектичного розвитку, який передбачає діалектичний взаємозв'язок «старого» і «нового», можливостей і дійсність, створення і руйнування, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного і об'єктивного, продуктивного і репродуктивного. Діалектичне протиріччя – універсальне джерело процесу творчості, його фундамент. Воно визначає будову, організацію, закономірний зв'язок і єдність, цілісність усього творчого процесу, необхідного і випадкового, зовнішнього і внутрішнього, загального і окремого. Крім того, можливість творчого акту, ступінь прояву творчості в діяльності й досягнення певних результатів залежить від співвідношення продуктивного та репродуктивного в творчому потенціалі суб'єкта творчого процесу. Міра співвідношення створює напруження і особливий стан можливостей людини, відбиває динаміку її творчого потенціалу, силу його вияву, яка у взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта є рухомою силою творчого процесу, гарантом творчого розвитку як об'єкта, так і суб'єкта творчості (Кречковський, 1982).

В. Цапок підкреслює, що творча діяльність – це самодіяльність, у результаті якої розвивається та самореалізується сам суб'єкт творчості (Цапок, 1989: 7).

Творчість педагога-диригента зумовлена насамперед специфікою його діяльності, яка має публічний характер і потребує умінь керувати своїми почуттями і настроями. Взагалі диригентсько-педагогічний процес пов'язаний із постійним творчим пошуком, оскільки диригенту доводиться діяти в умовах різноманітних педагогічних ситуацій, що змінюються. При цьому творчий процес набуває двобічний характер: з одного боку, це творчість диригента, з іншого – на основі стимулюючих методів, які він використовує, виникає творча діяльність учнів-виконавців. Творчий стан колективу необхідно підтримувати і зробити творчий пошук спільним колективним прагненням диригента і виконавців. Тому, творчі задуми в процесі диригентсько-хорової діяльності можна здійснити лише в разі рівноправного спілкування за умови активної допомоги всіх його учасників, а також внутрішніх механізмів, що регулює взаємини учасників та керівника за допомогою емпатійного реагування та демократично вибраної форми керівництва.

Отже, диригент має зробити ланцюг взаємодії художнього образу хорового твору між автором, власним (внутрішнім) «Я», хоровим колективом та передачі його слухачам. Художній твір втілює і передає емоційну інформацію, розкриває внутрішній світ людини, її настрої, переживання. Спорідненість емоційних проявів естетичного переживання диригента у сфері хорової музики та емпатії в міжособистісних стосунках розкриваються такими характеристиками, як глибина, відвертість, щирість, експресивність.

Творча природа музичного мистецтва відкриває особливо великі можливості для творчості учителя-диригента, адже вона проявляється не лише в усвідомленні, але й в інтерпретації хорових творів на основі розуміння композиторського замислу, ідеї, художнього образу і змісту твору, його можливості «входити» в систему художнього мислення різних за стилем авторів (наприклад, виконувати в одному концерті твори Д. Бортнянського і Б. Лятошинського, М. Лисенка і В. Барвинського).

Саме креативність як інтегральна професійна якість пронизує всі структурні компоненти особистості педагога-диригента (інтелектуальні, емоційні, волевий та ін.), характеризує різноманітні аспекти його загальної культури, відбиває особливості світогляду, практичної діяльності, індивідуальних здібностей. Із цією якістю пов'язана

здатність учителя до персоналізації, його авторитетність, ініціативність, плідність наукового пошуку, педагогічно-виконавського управління, організації естетичного виховання тощо.

Розвиток креативності вчителя музичного мистецтва значною мірою залежить від його професійної самосвідомості, що є тією «інстанцією, в якій відбувається оцінка існуючих досягнень, планування напрямів саморозвитку, його здійснення. Тільки в тому разі, коли педагог знає, з одного боку, якими якостями він мусить володіти, а з другого – якщо вчитель усвідомлює, якою мірою в нього розвинуті ці якості, він може свідомо прагнути до формування і розвитку цих якостей у себе» (Рудницька, 1994: 21). Адже продуктивність виконання будь-яких творчих завдань залежить саме від типу особистісного ставлення до діяльності, що здійснюється, від організованості та усвідомлення пошуку в процесі прийняття рішення.

Висновки. Усе зазначене дає змогу зробити висновок про велике значення емпатійності в музично-творчій діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі диригентсько-хорової діяльності. Особливо важливе значення в професійно-педагогічній діяльності педагога-диригента надається здатності до емпатії, яка є пов'язуючою ланкою мистецької та педагогічної діяльності. Якісне художньо-музичне виконання хорових творів не можливе без співпереживання, тобто без емпатії. Здібність до емпатії проявляється в тому, що вчитель музичного мистецтва під час підготовки до занять відбирає те, що йому цікаво та доступно; тим самим він передбачає труднощі сприйняття навчального матеріалу, наперед осмислює можливу допомогу, проходить сам той шлях відкриття нового, який потрібно буде подолати здобувачам вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка. Київ : Лібра, 1996. 224 с.
2. Кречковський А. Ф. Формування у студентів музично-педагогічних факультетів уміння діагностики хорового співу : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1982. 18с.
3. Леви В. Искусство быть собой. Москва : Изд-во центр «Академия», 1991. С. 34–56.
4. Рудницька О. П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя : дис. ... докт. пед. наук. Київ, 1994. 431 с.
5. Сергеев И. С. Основы педагогической деятельности : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 316 с.
6. Цапак В. А. Творчество: Философский аспект проблемы. Кишинев : Штеница, 1989. 148 с.
7. Эйзенштейн С. Избранные произведения в 6-ти томах. Москва, 1971. С. 171.

REFERENCES

1. Abramian V. Ts. Teatralna pedahohika. [Theatrical pedagogy] Kyiv: Libra, 1996. 224 s. [in Ukrainian].
2. Krechkovskyi A. F. Formuvannia u studentiv muzychno-pedahohichnykh fakultetiv uminnia diahnostryky khorovoho spivu [Formation of students of music and pedagogical faculties the ability to diagnose choral singing]: Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv, 1982. 18 s. [in Ukrainian].
3. Levi V. Iskustvo byt' soboj [The art of being yourself] Moskva: Izd-vo centr «Akademiya», 1991. S. 34–56. [in Russian].
4. Rudnytskaia O. P. Formuvannia muzychnoho spryiniattia v systemi rozvytku pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia [Formation of musical perception in the system of development of pedagogical culture of the future teacher]: Dys. dokt. ped. nauk. Kyiv, 1994. 431s. [in Ukrainian].
5. Sergeev I. S. Osnovy pedagogicheskoy deyatelnosti [Fundamentals of pedagogical activity]: ucheb. posob. SPb.: Piter, 2004. 316 s. [in Russian].
6. Capak V. A. Tvorchestvo: Filosofskij aspekt problem [Creativity: The Philosophical Aspect of the Problem]. Kishinev: SHtynica, 1989. 148 s. [in Russian].
7. Ejzenshtejn S. Izbrannye proizvedeniya [Selected works] v 6-ti tomah. Moskva, 1971. S. 171 [in Russian].